

CÜMLE UNSURLARI TAHLİLİNE YENİ BİR BAKIŞ

Eda Eyi¹*

Özet: Cümle unsurlarının tespit ve tahlil edilmesi, genellikle basit cümle yapısına bağlı olarak yapılmıştır. Bundan dolayı hem basit ve birleşik cümle ayrımında hem de öğelerin doğru bir şekilde ayrılmasında birtakım problemler yaşanmıştır. Oysa cümle unsurlarının doğru bir biçimde tasnif ve tahlil edilmesi için birleşik cümle yapısı, basit cümle yapısından ayrı tutularak hem yüzey hem de derin yapıda incelenmelidir. Bu çalışmada, hem basit hem de birleşik cümle yapısı, söz dizimsel olarak belirtilmiş ve öğelerin bağlamsal ve şekilsel olarak bağlanma biçimleri gösterilmiştir. Birleşik cümle, genel olarak içinde birden fazla yargının bulunduğu cümle olarak bilinmektedir. Yan cümlelerin yargısı birden fazla olabilirken; ana cümlede tek bir yargı bulunmakta ve yan cümleye eklenen fiilimsi ekleri, bu yargıları özne ya da tümleç göreviyle ana cümleye bağlamaktadır. Bundan dolayı yan cümlelerin yargısı da ana cümlelerin yargısına bağlanabilecek cümle unsurunu taşımakta bu unsurlar yan cümleye bağlandıktan sonra ana cümleye bağlanmaktadır. Bu çalışmada, yan cümlelerin yargısının göz önünde bulundurulması gerekliliği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasnif, Tahlil, Basit-birleşik yapı, Ana-yan cümle.

A NEW LOOK AT THE ANALYSIS OF SENTENCE ELEMENTS

Abstract: The determination and analysis of sentence elements were generally based on the simple sentence structure. Therefore, there have been some problems both in the distinction between simple and compound sentences and in the correct separation of the elements. However, in order to correctly classify and analyze sentence elements, the compound sentence structure should be kept separate from the simple sentence structure and analyzed both in surface and deep structure. In this study, the structure of both simple and compound sentences is syntactically specified and the ways in which the elements are connected contextually and morphologically are shown. A compound sentence is generally known as a sentence in which there is more than one judgment. While there may be more than one judgment in the subordinate clause, there is only one judgment in the main sentence, and the verb affixes added to the subordinate clause connect these judgments to the main sentence as subject or complement. Therefore, the judgment of the subordinate clause carries sentence elements that can be connected to the judgment of the main clause, and these elements are connected to the main clause after being connected to the subordinate clause. In this study, the need to consider the judgment of the subordinate clause is indicated.

Key words: Classification, Analysis, Simple-compound structure, Main-subordinate clause.

¹**Adres:** Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan, Türkiye

***Sorumlu Yazar:** eda_36eyi@hotmail.com

Atıf: Eyi, E. (2023). Cümle Unsurları Tahliline Yeni Bir Bakış. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(1): 54-62.

1. GİRİŞ

Türkçe söz dizimi bakımından özne+tümleç+yüklem dilidir. Yapı bakımından ise, basit yapı ve birleşik yapı olmak üzere ikiye ayrılır. Türkçe söz diziminin iyi tahlil edilebilmesi için cümle öğelerinin niteliklerinin iyi belirlenmesi ve sınırlarının kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerekir. Bu yapıldığı takdirde bütün öğelerin özellikleri ve işlevleri daha net bir şekilde belirlenebilecektir. (Bulak, 2016: 166).¹ Standart Türkiye Türkçesinde cümle unsurlarının tasnif edilmesinde yaşanan en önemli problemlerden biri yan cümle ve ana cümle öğelerinin ayırt edilmeksizin öğelerin sınıflandırılmasıdır. Bundan dolayı Türkçe söz dizimi açısından gerek kurallı gerekse devrik cümle kurulumu söz konusu olduğunda cümle tek bir yargı barındırabildiği gibi birden fazla yargı da barındırarak birleşik cümle oluşturabilmektedir. Burada söz konusu olan birleşik cümle yapısı hem yan cümlelerin hem de ana cümlelerin unsurlarını barındıracağı için birden fazla özne ve tümleç gibi farklı fonksiyonlu yapıları taşıyabilir. Bir diğer ifadeyle aynı cümlede iki farklı sözcük özne görevinde kullanılabilir ve bu öznelardan biri yan cümleye diğeri ise ana cümleye bağlanabilir. Bundan dolayı özellikle birleşik yapı cümlelerin öge tasnifi, yan cümle ve ana cümle ayırımına gidilerek yapılmalıdır. Örneğin, “Sen değiştikçe, dünya değişir.” cümlesinde, “sen” ve “dünya” sözcükleri özne görevinde kullanılmıştır. “sen” sözcüğü yan cümlelerin öznesini, “dünya” sözcüğü ise ana cümlelerin öznesini oluşturmaktadır.

Cümle unsurlarının tasnifi hususu, Özkan ve Sevinçli tarafından cümlelerin öğeleri başlığı altında yüklem, özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı, cümle dışı öge biçiminde sınıflandırmaya tabii tutularak verilirken (2017: 119); Eker tarafından yüklem, özne, nesne, tümleç sınıflandırması biçiminde (2017: 346); Ergin tarafından fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı, zarf biçiminde (2019: 392); Karahan tarafından yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf ve cümle dışı unsur biçiminde (1998: 46); Gencan tarafından tümcenin öğeleri başlığı altında yüklem, özne, nesne, tümleçler biçiminde (1971: 71); Karaağaç tarafından yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf ve cümle dışı öğeler biçiminde (2010: 223) sınıflandırmaya tabii tutularak verilmiştir. Fakat öğelerde yan ve ana cümle ayırımına gidilmemiştir.

Birden fazla yargıyı bünyesinde taşıyan birleşik cümle yapısında, bu yargılara bağlanan özne ve tümleç unsurları vardır. Bu unsurlar, basit cümle yapısından ayrı olarak görülmeli ve basit cümle yapısı içinde eritilmemelidir.

¹Cümle unsurlarının tasnifi konusuyla ilgili olarak bkz. Bulak, Ş. (2016). Cümle Öğelerinin Tasnifi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (38), 163-175. “Cümle öğelerinin doğru tasnifi, Türkçe söz dizimindeki sorunların çözümünde büyük önem arz etmektedir. Bugüne kadar yayımlanan söz dizimini konu alan makalelerde ve söz dizimi kitaplarında özne ile yüklem asıl/temel/zorunlu öge; bunların dışındaki öğeler ise yardımcı öge olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu tasnif, cümle öğelerinin niteliklerini tam olarak yansıtmadığı için söz dizimindeki sorunların çözümüne yardımcı olmadığı gibi bu sorunların çözümünü de geciktirmiştir. Bu durum cümle öğelerinin yeni bir tasnifine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu çalışma söz konusu ihtiyacı gidermek ve söz dizimindeki diğer sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır.” Cümle öğelerinin tasnifi bu çalışmada sadece temel, zorunlu ve seçimsel öge göz önünde tutularak yapılmıştır. Cümle öğelerinin tasnifinde ortaya çıkan problemler çoğunlukla birleşik yapı cümlelerin

Bundan dolayı dilbilgisi ve söz dizimi incelemelerinde bu hususu içeren kaynaklarda bu ayrıma gidilmesi, cümle unsurlarının tespit edilmesinde yaşanan problemleri ortadan kaldıracaktır. Bu çalışmada yan cümlelerin ve ana cümlelerin unsurları göz önünde bulundurularak cümle öğelerinin nasıl tasnif edileceği üzerinde durulmuştur.

*Yüklem, cümlede hareketi, olayı, işi, yargıyı bildiren, fiil çekimine girmiş kelimenin cümle bilgisindeki adı. Cümlelerin bütün öğelerini kendine bağlayan temel öge (Korkmaz, 1992: 174). Yüklem, iş, oluş ve hareketi belirten üzerinde hem kip-zaman hem de şahıs unsurunu taşıyan cümlelerin önemli ögesidir. Bir cümle sadece yüklemden oluşabilir. Çünkü yüklem üzerinde taşıdığı kip-zaman ekinde dolayı cümlelerin zamanını ve şahıs ekinde dolayı da cümlelerin öznesini derin yapıda taşımaktadır.*²

Cümlede, yüklemdeki eylemi gerçekleştiren veya olan varlık, özne terimiyle adlandırılır. Özne, genel olarak, cümledeki isimlerden birine gramerlik işaretlemeler neticesinde verilen bir görev adını ifade eder (Ulutaş, 2018: 2). Özne dilbilim ve söz dizimi araştırmacıları tarafından önem sırası bakımından yüklemden sonra gelen unsur olarak kabul edilmiştir. Basit yapı cümleler tek bir özne barındırırken birleşik yapı cümlelerde birden fazla özneye rastlamak mümkündür. Hem yan hem de ana cümlede özne unsuru bulunabilmektedir.

Tümleçler, yüklem filinde belirtilen eylemin özel gerçekleşme şartlarını gösteren birer belirli zarf (Daşdemir, 2014: 129). Cümlelerin yardımcı unsur durumundadır. Yükleme etkisi ve anlam bakımından sebep, zaman, vasıta, durum, görelilik, eşitlik vb. işlevleriyle karşılaşmak mümkündür. Yan cümle genellikle ana cümleye tümleç göreviyle bağlanmaktadır.

2. DİLDE DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI İLİŞKİLERİ

Yapı kavramı üretici-dönüşümsel dil bilgisinin bir alt dalı olarak derin yapı ilişkileri ve yüzeysel yapı ilişkileri olmak üzere iki sınıflandırmaya tabii tutularak incelenmektedir. Derin yapı ilişkileri ifadenin kâğıt üzerinde ortaya çıkmadan önceki halidir. Bu hal, fonetik, morfolojik ve söz dizimi çözümlemelerinde eksik yapıları ortaya koymak ve dilin sağlanmasını yaparak sistematik bir biçimde yanlışlığı kontrol etmek için kullanılmaktadır. Bundan dolayı birleşik ve basit yapı cümlelerin birbirinden farklı yönlerini ortaya koymak için kullanılan önemli yöntemlerden biridir. Bu çalışmada özellikle basit yapı cümle içinde eritilerek çözümlenmeye dâhil edilen yan cümle unsurları, derin yapı

yargılarının ve bu yargılara/yüklemlere bağlanan unsurların göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

²Türkçede, “Sözlüksel özne, yüzeysel yapıda olsa da olmasa da, yüklemde yer alan kişi ekleri, bize özneyi verir.” söylemi yaygındır. Aldım, gönderdik, vurdun vb. Ancak bu durum, yalnız etken çatılı eylemler için geçerlidir. Edilgen çatıda durum değişir. Geçişsiz-edilgen çatılı eylemler, oluş ifade ettiklerinden yalnız üçüncü teklik kişiyle çekimlenmesine karşın, geçişli-edilgen çatılı eylemler kılış bildirdiklerinden kişi ekinin tümüyle çekimlenebilirler. (Üstünova, 2006: 7). Edilgen yapı cümlelerin yükleme eklenen şahıs ekinin derin yapıda özne unsurunu taşıması, iş, oluş ve hareketi gerçekleştirenin belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Türkçede bu durum edilgen çatılı cümle haricinde genel olarak bu şekildedir. Yükleme eklenen şahıs eki derin yapıda genellikle öznenin mevcudiyetine işaret etmektedir. Misal “Halılar yıkandı.” cümlesi, söz dizimsel açıdan edilgen yapı oluşuma örnektir. Yükleme yöneldiğimiz “ne” ve “kim” sorularının cevabı özneye değil nesneye işaret etmektedir. Bundan dolayı edilgen yapı oluşumlarda özne değil nesne unsuru ön planda olduğu için şahıs ekinin özne unsuruna işaret etmesi kaidesinden ayrı tutulmaktadır. Çalışmada söz konusu olan örnekler etken çatılıdır.

ilişkileri göz önünde bulundurularak çözümlemeye dâhil edilmiş ve tahlillerde ortaya çıkan ve anlaşılma güçlüğü yaratan bu tür problemlerin ortadan kalkması için dilde yüzey yapının yanında derin yapı ilişkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekliliği önerilmiştir. Gerek dil ediniminde gerekse dil öğretiminde birleşik cümle yapısı oluşumuna katkı sağlayan şart durumu, fiilimsi durumları farklı olarak vasıflandırılmasının doğruluk ya da yanlışlığını kanıtlamak ve yargı durumunun anlaşılmasına katkı sağlamak için yan cümle ilişkileri temel alınarak derin yapı ilişkilerinin de yüzey yapı ilişkileri kadar önemli olduğu belirtilmiştir.

3. CÜMLE

Cümlenin tanımı konusunda dil araştırmacılarının tanımları şu şekildedir:

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabında, “Bir fikri, bir düşüncüyü, bir hareketi bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur. Cümlenin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime grubudur.” (2019: 392) biçimde tanımlamıştır. Cümlenin varlığı için gerekli olan en önemli şart çekimli bir fiile ya da isim+ek fiile sahip olmasıdır. Bundan dolayı çekimli fiil ya da isim+ek fiil olmak şartıyla cümle meydana gelebilmektedir: *yap-ı+yor+um, iyi+i-di* gibi.

Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* adlı kitabında, “Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı, yargıyı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir. Cümle dilin en küçük anlatım birimidir. Duygular, düşünceler, olaylar ve durumlar, cümle veya cümlelerden meydana gelen dil birlikleri ile karşılanır.” (1998: 9) biçiminde tanımlamıştır.

Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* adlı kitabında, “İnsan algı ve bilgilerinin tümü, varlık ve onun değişiminden oluşur. Varlıktaki değişim, başlıca iki yolla gerçekleşir: olmak ve yapmak. Varlıkta görülen değişimlerin, varlığın gerçekleştirdiği bu olma ve yapmaların diğer adı ise zamandır; yani varlıktaki değişim süreçleri, zaman kavramının kaynağıdır. Bir yapma ve olmanın nitelendirdiği dil yapılarına cümle denir biçiminde tanımlanabilecek cümle, varlığın adı olan söz ve söz öbekleri yanında, varlıkta gerçekleşen değişimin adıdır” (2017: 498) biçiminde tanımlamıştır.

Muharrem Daşdemir, *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi* adlı kitabında, “İnsan, ana dili öğrenimi sırasında çevresinden belli durumlar için üretilmiş ifadeleri duya duya genelleyici bir soyutlama ile ait olduğu toplumun dünyaya bakışını da (dil içi dünya görüşü) yansıtabilecek şekilde kök yargılara ulaşır. Bu yargılar belirli olaylar ve durumlar karşısında açık veya örtük bir muhataba haber iletmek için özelleştirmek ya da özelleştirilmeden tanık gösterilerek *koda* (dile) aktarılır. **Cümle** (C), böyle bir *kodlama* sonucu ortaya çıkan yargı bildirme yeterliliğine sahip en küçük dil bilgisel birimdir.” (2014: 119) biçiminde tanımlamıştır.

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* adlı kitabında, “Söz dizimi \ tümce bilgisi \ sentaks, sözcüklerin ve eklerin tümce içerisindeki görevlerini, hangi dizilişlerde yer alabileceğini ve tümcelerin türlerini inceleyen dil bilgisi dalıdır. Tümce, söz öbeğinden daha geniş, bağımsız gramatikal yapıdır. Türkçe, bir Özne-Tümleç-Yüklem dilidir. Söz dizimi terimi iki kavramı birden göstermektedir: Birincisi, bir tümce

içerisindeki sözcüklerin belli bir sıraya göre art arda dizilimleri olgusu; ikincisi ise, bu dizilme olgusu üzerine yapılan dilsel çalışmaların tümü. Anlatımın temel ve en önemli birimi tümce olduğuna göre, söz dizimi ile ilgili sorunların çözümü bir bakıma, dilin çözümü anlamına gelmektedir. Aslında söz dizimi; iletişim kurmaya yarayan işaretler, simgeler ve onların doğal ya da yapay dillerdeki işleviyle ilgili genel felsefi kuram olan semiyotik'in pragmatikle birlikte bir dalı olarak kabul edilir.” (2017: 339) biçiminde tanımlamıştır.

Cümlede, bildirilen oluş, haber ya da hükümler cümlenin yargısı olarak bilinmektedir. Genel olarak Türkçede bir yargı içeren cümleler basit yapı, birden fazla yargı barındıran cümleler ise, birleşik yapı olarak kabul edilmektedir. Fakat bu durum kitaplara cümle tahlilleri açısından bu şekilde yansıtmamış, tek bir yargı barındıran cümle biçiminde, başka bir deyişle basit yapı cümleler biçiminde çözümlemeler yapılmıştır. Oysaki Türkçede birden fazla yargı barındıran ve yan cümlenin oluşumunu sağlayan birleşik yapı cümleler söz konusudur. Bundan dolayı basit cümle kılıfına büründürülen birleşik yapı cümleler ayrıcalık kazanarak çözümlemeye yargı sayısı oranında dâhil edilip derin yapı ilişkileri göz önünde bulundurularak tahlil edilmelidir.

Bu makalede, yapılan çalışmalardan yola çıkılarak çözümlemeler yapılmış ve bu ilişkilerin yarattığı problemler tespit edilerek yan cümle yapısı ele alınmıştır.

3.1. Ana/Temel Cümle

Birleşik ve bağlı cümlelerin ana cümlesi, temel cümledir. Temel cümle veya ana cümle, yapıcı bir basit cümledir. Yardımcı cümleler, temel cümlenin bir ögesi gibi çalışırlar (Karaağaç 2013: 798). Ana/temel cümlelerin yapıcı basit cümle olarak değerlendirilirken, birleşik cümle ise yapısında birden çok basit cümle yani ana/temel cümle bulunduran cümle yapısı olarak değerlendirilmektedir:

Dönmeye **karar verdi**, sonra **vazgeçti**, büyük mağazalara giremeyeceğini anlayarak camekânında sekiz on gümüş halka, birkaç kâse Yeme taşı duran ufacık bir dükkânın kapısını **itti**; bir çingirak **öttü**, içeride, mavi ışıklı bir ispiro lambasının üzerine eğilmiş yandan gözlüklü, keten önlüklü, kart, kırçıl bir kuyumcu, loşluğa gömülü, işiyle **meşguldü**.(MH/175).

Yukarıdaki cümleyi yan cümle ve ana cümle bakımından tahlil ettiğimiz zaman:

1. Birbirine virgül ile bağlı beş sıralı cümle söz konusudur.
2. Karar verdi, vazgeçti, itti, öttü, meşguldü ifadeleri ana cümlenin yüklemine; dönmeye, giremeyeceğini, anlayarak, eğilmiş ifadeleri ise, yan cümlenin yüklemine oluşturmaktadır.
3. Dönmeye karar verdi. cümlesinde, “dönmeye” ifadesi yan cümlenin yüklemine oluşturmakta ve nesne göreviyle ana cümleye bağlanmaktadır. “karar verdi” ise, ana cümlenin yüklemine oluşturmaktadır.
4. Büyük mağazalara giremeyeceğini anlayarak camekânında sekiz on gümüş halka, birkaç kâse Yeme taşı duran ufacık bir dükkânın kapısını itti. cümlesi, üç yan bir de ana cümleden oluşmuştur. Büyük mağazalara giremeyeceğini birinci yan cümleyi, büyük mağazalara giremeyeceğini anlayarak ise, ikinci yan cümleyi oluşturmaktadır. Büyük mağazalara ifadesi, giremedi yan cümle yüklemine yer tümlecini

oluşturmaktadır. *Büyük mağazalara giremeyeceğini* ise, anladı yüklemine nesnesini oluşturmaktadır. *Camekânında sekiz on gümüş halka, birkaç kâse Yeme taşı duran* ifadesi, fiilimsi ile ana cümleye bağlı bir başka yan cümleyi oluşturmaktadır. Burada *camekânında dur-* yan yüklemine yer tümlecini, *sekiz on gümüş halka, birkaç kâse Yeme taşı* nesnesini oluşturmaktadır. –ecek sıfat fiil eki –arak zarf-fiil ekine, –arak zarf-fiil eki ise, ana cümleye unsurların bağlanmasında vasıta durumundadır.

5. *Bir çingırak öttü.* cümlesinde, *bir çingırak* özne, *öttü* ise yüklem görevinde olan basit cümledir.
6. *içeride, mavi ışıklı bir ispirto lambasının üzerine eğilmiş yandan gözlüklü, keten önlüklü, kart, kırçıl bir kuyumcu, loşluğa gömülü, işiyle meşguldü.* cümlesi, bir yan bir ana cümleden oluşmaktadır. *İçerde*, eğilmiş yan cümle yüklemine yer tümlecini, *mavi ışıklı bir ispirto lambasının üzerine* ise yönelme tümlecini oluşturmaktadır. –miş sıfat-fiil eki yan cümle ana cümleye özne göreviyle bağlanmasında vasıta görevindedir. *meşguldü* ifadesi ana cümle yüklemine, *mavi ışıklı bir ispirto lambasının üzerine eğilmiş yandan gözlüklü, keten önlüklü, kart, kırçıl bir kuyumcu* öznesini, *loşluğa gömülü* ifadesi, durum tümlecini, *işiyile* ifadesi ise, nesnesini oluşturmaktadır.

3.2. Yardımcı/Yan Cümle

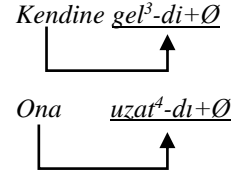
Birleşik cümlede asıl cümleyle anlam bakımından ilgili olan, ana cümlelerin verdiği kavramı bir şarta, bir sebebe, bir dileğe, bir açıklamaya bağlamak suretiyle onu çeşitli yönlerden tamamlayan ve kuruluşu bir cümle değerinde olup yargı taşıyan cümle. (Korkmaz 1992: 169). Birleşik cümle, şart yan cümle, fiilimsilerden oluşan yan cümle, açıklamalı/ki’li yan cümle gibi türlere ayırmak mümkündür.

Kendine gelen Yahudi eşyalarının arasından bir kocaman kutu açmış/ ve **ona uzatarak**: “Değerlidir, kadrini bil, sakın atma, zamanında işine yarar;” demişti. (MH/136).

Yukarıdaki cümleyi yan cümle ve ana cümle bakımından tahlil ettiğimiz zaman:

1. Ve bağlacı ile birbirine bağlanmış iki cümle söz konusudur.
2. Birinci cümlede, “*kendine gelen Yahudi*” ifadesinde sıfat tamlaması kategorisi dışında cümle kategorisinde değerlendirdiğimiz zaman, “*Yahudi’nin önce kendine geldiğini sonra ise eşyalarının arasından bir kocaman kutu açtığını*” zaman bakımından öncelik-sonralık ilişkisiyle izah edebilmekteyiz. Bundan dolayı birinci cümle birden fazla yargıyı taşıyıp zaman bakımından öncelik-sonralık ilişkisi belirttiği için birleşik cümle yapısı kurulduğunda olduğunu izah edebiliriz. Başka bir deyişle burada söz konusu olan –en partisip (sıfat-fiil) ekinin cümle yargısına hiçbir etkisi söz konusu değildir. Onun vazifesi kendinden sonra gelen isimle kaynaşıp cümleye özne oluşturmaktır.
3. İkinci cümle, bir yan cümle bir de ana cümleden oluşmuştur. “*ona uzatarak*” ifadesi yine öncelik-

sonralık ilişkisi bakımından ana cümle yargısından ayrılmaktadır. Şöyle izah edilebilir ki, önce uzattı sonra dedi. Burada söz konusu olan –arak gerundium (zarf-fiil) ekinin yargının oluşmasında hiçbir etkisi söz konusu değildir. Zarf-fiil ekinin asıl görevi kendinden sonra gelen de-yargısına durum/hâl tümlecini oluşturmaktır:

3.4. Cümle Unsurları

3.4.1. Yüklem

Yüklem, fiil cümlelerinde yapılan, kılınan; isim cümlelerinde oluş bildiren ögedir. (Özkan ve Sevinçli, 2017: 119). Cümlelerin temel ögesidir. Diğer ögeler yüklemle beraber bir anlam kazanırlar. Yüklem fiil cümlelerinde bildirme ve tasarlama kip-zaman eklerini direkt alırken; isim cümlelerinde ek fiilden sonra almaktadır. Yüklem türlerine göre fiil ve isim cümlesi olarak; cümledeki konumuna göre ise, temel/ana yüklem ve yardımcı/yan yüklem olarak sınıflandırmak mümkündür:

3.4.1.1. Temel/Ana Yüklem

Cümlelerin ana fikrini ve hükmünü üzerinde taşıyan yüklemlerdir. Temel/ana yüklemde yüzeysel yapı bakımından hem kip-zaman hem de şahıs eki mevcuttur. Aynı zaman diliminde gerçekleşen ve aralarında öncelik-sonralık ilişkisi bakımından zaman farkı bulunan yardımcı/yan yüklem göre iş, kılış ve oluş sonra gerçekleşmiştir: “*Eve koşarak geldim.*” ifadesinde yardımcı/yan cümle yüklemi olan “*koş-*” eyleminin önce temel/ana cümle yüklemi olan “*gel-*” eyleminin sonra gerçekleştiği gibi.

3.4.1.2. Yardımcı/Yan Yüklem

İkincil görünümde yargı taşıyan yardımcı/yan yüklem, aslında eylemin gerçekleşmesinde semantik bakımından aracı konumdadır. Fakat ana cümle eylemini gerçekleştirebilmek için genellikle yan cümle yüklemine ya doğrudan ya da dolaylı olarak ihtiyaç duymaktadır. Yan yüklem ana yüklem farkı ise, yapısal olarak kip-zaman ve şahıs ekinin yüzeysel yapıda düşmüş derin yapıda mevcut olmasıdır: *Eve koş-du+m (-arak) geldim* gibi.

3.4.2. Özne

Cümlede önem sırası bakımından yüklemden sonra gelen unsurdur. Özne, yüklem bildirdiği anlamı tamamlayan, başka bir ifadeyle cümlede bildirilen hükmün meydana gelmesini sağlayan ögedir. (Özkan ve Sevinçli, 2017: 126). Özne, kavram alanı bakımından özel isim, cins isim, somut isim, soyut isim, belirli isim ve belirsiz isimden oluşabilir ve yapı bakımından isim ya da isim grubu biçiminde oluşabilir. Hem basit hem de birleşik yapı cümlelerde birden fazla özne bulunabilir. Cümledeki değerini belirleyen yüklem olduğu için birleşik cümlede yan yüklem bağlanan özne ana yüklem öznesinden farklı bir özne kullanılmışsa eğer yardımcı ya da yan özne durumunda olmaktadır. Çünkü asıl

³“gel-“ fiilinin yargı taşıdığı, yargının –en partisip ekinde kaynaşık olmadığı ve derin yapıda hem kip-zaman hem de şahıs eki taşıdığı gösterilmiştir.

⁴“uzat-“ fiilinin yargı taşıdığı, yargının –arak gerundium ekinde kaynaşık olmadığı ve derin yapıda hem kip-zaman hem de şahıs eki taşıdığı gösterilmiştir.

eylem ana cümlelerin öznesi tarafından gerçekleştirilmektedir.

3.4.2.1. Temel/Ana Özne

Cümlede aktif durumda olan, iş, oluş ve kılınışı etken çatılı cümlelerde doğrudan gerçekleştiren cümlelerin ikinci temel unsurudur.

3.4.2.2. Yardımcı/Yan Özne

Cümlede pasif durumda olan ve sadece yapı bakımından yan cümlelerin yüklemine bağlayan, cümleye semantik bakımından herhangi bir etkisi söz konusu olmayan unsurdur.

Ana cümlelerin öznesi aktif yan cümlelerin öznesi pasif durumdadır. Hem yan cümlelerin hem de ana cümlelerin öznesi aynı ise, aynı özne cümlede hem aktif hem de pasif durumda olacaktır: “*Ayşe kitap okumadan uyumazdı.*” Cümlesini ele aldığımız zaman, hem yan hem de ana cümlelerin öznesi (Ayşe) ortaktır. Burada söz konusu olan asıl eylem “*uyu-*” olduğu için “*Ayşe*” öznesi yan cümlede pasif ana cümlede ise, aktif durumdadır. Çünkü asıl yargıyı taşıyan ve üzerinde yüzey yapısal olarak özne unsurunu taşıyan eylem ana yüklemidir ve cümle unsuru bakımından yan cümlelerin yüklemi *-madan* gibi gerundium (zarf-fiil) ekiyle kaynaşıp ana yükleme durum/hâl tümleci oluşturmaktadır. “*Ayşe kitap okurken ben bulaşıklarını yıkıyordum.*” Cümlesi incelendiği zaman, “*Ayşe kitap oku-ken*” ifadesinin ana cümleye zaman tümleci oluşturması bakımından etken bir vasf kazandırmadığı daha açık ve belirgindir. Bundan dolayı öge sınıflandırmasında özneler ana ve yan cümlelere ayrı ayrı bağlanıp işlev bakımından da ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece öznenin semantik ve yapı farkının nasıl farklı bir etkiye sahip olduğu derin yapıda görülmektedir.

3.4.3. Tümleç

Tümleçler, yüklem fiilinde belirtiler eylemin özel gerçekleşme şartını gösteren birer belirli zarftır. Genel/belirsiz zarflar olan tümleçler de yüklem fiilini belirterek bir belirtme bloku oluşturur. Çoğunlukla hal işletimine tabi tutulmuş isimlerden oluşan tümleçler, zarf yan cümleleri ve bağımsız cümlelerden de oluşabilirler. (Daşdemir, 2014: 129). Tümleçler hem yan cümlede hem de ana cümleye bağlanabilirler. Cümlede, iş, oluş ve kılınışın zamanını, tarzını, sebebini, tekrar edilmesini gösterirler. Türkiye Türkçesi bir özne+tümleç+yüklem dilidir. Bundan dolayı nesnelere de tümleç sınıflandırmasına dâhil edilirler. Tümleçler, tahlil bakımından iki sınıflandırmada toplamak mümkündür:

3.4.3.1. Temel/Ana Tümleç

Ana cümleye sebep, zaman, benzerlik, açıklama, durum, üsteleme, tekrar, karşıtlık, karşılaştırma gibi ilişkilerle bağlanan tümleçlerdir. Yardımcı/yan cümle, tümleç oluşumu bakımından ana cümleye kaynak teşkil etmektedir.

3.4.3.2. Yardımcı/Yan Tümleç

Yan cümleye bağlanan tümleçlerdir. Yan cümlelerin tümleci, yan cümleyi oluşturan yükleme bağlandıktan sonra ana cümleye bağlanan yeni bir tümleç oluşturabilmektedir.

Başka bir deyişle, yan cümleler hem bir cümle özelliği gösterirken hem de kendinden sonra bağlandığı yapımlık çekimlik birimlerle ana cümleye tümleç olarak bağlanabilmektedirler. Yan cümleler mastar (isim-fiil), partisip (sıfat-fiil), gerundium (zarf-fiil) ekleri olarak genellikle ana cümleye tümleç vazifesiyle bağlanmaktadır. Özne ya da tümleç görevi yüklenen yan cümle kendi yargısından uzaklaşarak artık ana cümleye sebep, durum ve zaman gibi işlevlerle bağlanmaktadır. Söz konusu olan ana ve yan cümle çözümlenmelerinde tümleçler yan cümlelerin ana cümleye bağlanması bakımından önem teşkil etmektedir. Bundan dolayı çalışmada da tahlil kısmında bahsi geçen pek çok dil bilgisi araştırmacısı tarafından cümle çözümlenmeleri tümleç kısmıyla başlatılıp basit cümle yapısına indirildiği için yan cümle unsurları tümleç yapısı içinde eritilmiştir. Fakat tümleçten öncesi çözümlenme için büyük bir önem taşımaktadır:

Fakat bugün uzun bir cenk, bir esaret ve felaket devresinden sonra İstanbul'a **dönüp** de yarı sakat, işsiz, parasız **kalınca** ve bütün malını, eşyasını elinden **çıkartıp** bir dilim ekmeğe **muhtaç bir hale düşünce** bu vakayı ve Yahudi'nin manalı sözlerini **hatırlamış**. (MH/135).

Yukarıdaki cümle, genel dil bilgisi araştırmacılarının genellikle yaptığı çözümlenmeye göre:

1. Hatırlamış: **yüklem**.

2. Bu vakayı ve Yahudi'nin manalı sözlerini: **nesne**.

3. Bugün uzun bir cenk, bir esaret ve felaket devresinden sonra İstanbul'a dönüp de yarı sakat, işsiz, parasız kalınca ve bütün malını, eşyasını elinden çıkartıp bir dilim ekmeğe muhtaç bir hale düşünce: **zaman tümleci**.

4. Fakat: **cümle başı edatı/cümle bağlacı**.

Yan cümle ve derin yapı ilişkileri göz önünde bulundurularak yapılan çözümlenmeye göre: Fakat bugün uzun bir cenk, bir esaret ve felaket devresinden sonra İstanbul'a **dönüp** de / yarı sakat, işsiz, parasız **kalınca** / ve bütün malını, eşyasını **elinden çıkartıp** / **bir dilim ekmeğe muhtaç bir hale düşünce** / bu vakayı ve Yahudi'nin manalı sözlerini **hatırlamış**. (MH/135).

1. Hatırla-: **yüklem (ana cümle)**.

1. 1. Bugün uzun bir cenk, bir esaret ve felaket devresinden sonra İstanbul'a dönüp de yarı sakat, işsiz, parasız kalınca ve bütün malını, eşyasını elinden çıkartıp bir dilim ekmeğe muhtaç bir hale düşünce: **zaman tümleci (ana cümle)**.

1. 2. Yahudi'nin manalı sözlerini: **nesne (ana cümle)**.

2. Dön-: **yüklem (yan cümle)**.

2. 1. Bugün uzun bir cenk, bir esaret ve felaket devresinden sonra: **zaman tümleci (yan cümle)**.

2. 2. İstanbul'a: **yer tümleci (yan cümle)**

3. Kal-: **yüklem (yan cümle)**.

3. 1. Bugün uzun bir cenk, bir esaret ve felaket devresinden sonra İstanbul'a dönüp de: **zaman tümleci (yan cümle)**.

3. 2. Yarı sakat, işsiz, parasız: **durum tümleci (yan cümle)**.

4. Elinden çıkar-: **yüklem (yan cümle)**.

4. 1. Bütün malını, eşyasını: **nesne (yan cümle)**.

5. Bir dilim ekmeğe muhtaç bir hale düş-: **yüklem (yan cümle)**.

5. 1. Bugün uzun bir cenk, bir esaret ve felaket devresinden sonra İstanbul'a dönüp de yarı sakat, işsiz, parasız kalınca ve bütün malını, eşyasını elinden çıkarıp: **zaman tümleci (yan cümle)**.

3.5. Cümle Unsurlarının Ana ve Yan Cümlede Tahlili

3.5.1. Leyla Karahan'ın Tahlilinin Analizi

Köye döndüğü zaman / Recep'i o nasıl beklemişse / onu da / öyle / bekliyorlardı. (Karahan, 1998: 160)

Cümlelerin Öğeleri:

1. Bekliyorlardı: **yüklem**.

2. (Onlar): **özne**.

3. Onu da: **belirtili nesne**.

4. Öyle: **zarf**.

5. Köye döndüğü zaman: **zarf**.

6. Recep'i nasıl beklemişse: **zarf**.

Karahan tarafından yapılan tahlilde birleşik cümle unsurları basit cümle unsurları olarak görülüp çözümlenmeye dâhil edilmiştir. "*Köye döndüğü zaman Recep'i o nasıl beklemişse² onu da öyle bekliyorlardı.¹*" Cümlesi tekrardan ele alındığı zaman:

1. Bekle¹-: **yüklem (ana cümle)**.

1. 1. Köye döndüğü zaman Recep'i o nasıl beklemişse: **benzerlik tümleci (ana cümle)**.

1. 2. Onu da: **nesne (ana cümle)**.

1. 3. (Onlar): **gizli özne (ana cümle)**.

2. Dön-: **yüklem (yan cümle)**.

2. 1. Köye: **yer tümleci (yan cümle)**.

3. Bekle²-: **yüklem (yan cümle)**.

3. 1. Köye döndüğü zaman: **zaman tümleci (yan cümle)**.

3. 2. Recep'i: **nesne (yan cümle)**.

3. 3. O: **özne (yan cümle)**.

3. 4. Nasıl: **durum tümleci (yan cümle)**.

Hem basit hem de birleşik cümle unsurları göz önünde bulundurularak yapılan çözümlenmelerde, birleşik cümleyi oluşturan unsurların açıkça görülmesine ve cümle çözümlenmelerinde ortaya çıkan birtakım problemlerin ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır.

3.5.2. Günay Karaağaç'ın Tahlilinin Analizi

Dilcilik, insana, ait olduğu gerçek dünyadan ayrı ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi katma imkânı veren, toplumsal uzlaşılarla dayalı bir saymacalar sistemi olan dillerin genel yapılarını araştıran genel dilcilik veya genel dil bilimi ile tek bir dilin incelendiği özel dilcilik veya filolojiden / oluşmaktadır. (Karaağaç 2015: 195).

Cümlelerin Öğeleri:

1. Oluşmaktadır: **yüklem**.

2. Dilcilik, insana, ait olduğu gerçek dünyadan ayrı ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi katma imkânı veren, toplumsal uzlaşılarla dayalı bir saymacalar sistemi olan dillerin genel yapılarını araştıran genel dilcilik veya genel dil bilimi ile tek bir dilin incelendiği özel dilcilik veya filolojiden: **yer tamamlayıcı**.

Karaağaç tarafından yapılan tahlilde birleşik cümle unsurları basit cümle unsurları olarak görülüp çözümlenmeye dâhil edilmiştir. "*Dilcilik, insana, ait olduğu gerçek dünyadan ayrı [olan] ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi katma imkânı veren, toplumsal uzlaşılarla dayalı bir saymacalar sistemi olan dillerin genel yapılarını araştıran genel dilcilik veya genel dil bilimi ile tek bir dilin incelendiği özel dilcilik veya filolojiden oluşmaktadır.*" cümlesi tekrardan ele alındığı zaman:

1. Oluş-: **yüklem (ana cümle)**.

1. 1. Dilcilik: **özne (ana cümle)**.

1. 2. Ait olduğu gerçek dünyadan ayrı [olan] ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi katma imkânı veren, toplumsal uzlaşılarla dayalı bir saymacalar sistemi olan dillerin genel yapılarını araştıran genel dilcilik veya genel dil bilimi ile tek bir dilin incelendiği özel dilcilik veya filolojiden: **nesne (ana cümle)**.

2. Ait ol-: **yüklem (yan cümle)**.

3. Ayrı ol-: **yüklem (yan cümle)**.

3. 1. Ait olduğu gerçek dünyadan: **nesne (yan cümle)**.

4. Bağlı ol-: **yüklem (yan cümle)**.

4. 1. Onun kanunlarına: **nesne (yan cümle)**.

5. Kur-: **yüklem (yan cümle)**.

5. 1. Ait olduğu gerçek dünyadan ayrı [olan] ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya: **nesne (yan cümle)**.

6. Kat- **yüklem (yan cümle)**.

6. 1. Tabiata: **yer tümleci (yan cümle)**.

6. 2. Tarihi: **nesne (yan cümle)**.

7. İmkânı ver-: **yüklem (yan cümle)**.

7. 1. Onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi: **nesne (yan cümle)**.

7. 2. İnsana: **yönelme tümleci (yan cümle)**.

8. Ol-: **yüklem (yan cümle)**.

8. 1. Toplumsal uzlaşılarla dayalı bir saymacalar sistemi: **özne (yan cümle)**.

9. Araştır-: **yüklem (yan cümle)**.

9. 1. Toplumsal uzlaşılarla dayalı bir saymacalar sistemi olan dillerin genel yapılarını: **nesne (yan cümle)**.

10. İncelen-: **yüklem (yan cümle)**.

10. 1. Ait olduğu gerçek dünyadan ayrı [olan] ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi katma imkânı veren, toplumsal uzlaşılarla dayalı bir saymacalar sistemi olan dillerin genel yapılarını araştıran genel dilcilik veya genel dil bilimi ile tek bir dili: **nesne (yan cümle)**.

3.5.3. Mustafa Özkan & Veysi Sevinçli'nin Tahlilinin Analizi

Dil, canlı bir uzviyet olduğundan kelime meydana getirirken eklerin umumi ve ortak olmasına dikkat edilmelidir. (Özkan ve Sevinçli, 2017: 289).

Cümlelerin Öğeleri:

1. Dikkat edilmelidir: **yüklem**.
2. Kelime meydana getirirken: **zarf**.
3. Eklerin umumi ve ortak olmasına: **yer tamamlayıcısı**.
4. Dil, canlı bir uzviyet olduğundan: **zarf**.

Mustafa Özkan & Veysi Sevinçli tarafından yapılan tahlilde birleşik cümle unsurları basit cümle unsurları olarak görülüp çözümlenmeye dâhil edilmiştir. “*Dil, canlı bir uzviyet olduğundan / kelime meydana getirirken / eklerin umumi ve ortak olmasına / dikkat edilmelidir.*” cümlesi tekrardan ele alındığı zaman:

1. Dikkat edil-: **yüklem (ana cümle)**.
  1. 1. Kelime meydana getirirken: **zaman tümleci (ana cümle)**.
  1. 2. Eklerin umumi ve ortak olmasına: **nesne (ana cümle)**.
  1. 3. Dil, canlı bir uzviyet olduğundan: **sebep tümleci (ana cümle)**.
2. Canlı bir uzviyet ol-: **yüklem (yan cümle)**.
  2. 1. Dil: **özne (yan cümle)**.
3. Meydana getir-: **yüklem (yan cümle)**.
  3. 1. Kelime: **nesne (yan cümle)**.
4. Umumi ve ortak ol-: **yüklem (yan cümle)**.
  4. 1. Ekler: **özne (yan cümle)**.

Üç farklı dil bilgisi ya da söz diziminin önemli kaynaklarından alınan cümle tahlillerinde, Leyla Karahan, Günay Karaağaç ve Mustafa Özkan & Veysi Sevinçli tarafından yapılan birleşik cümle tahlillerinin basit cümle yapısı biçiminde tahlil edilip birleşik cümle unsurlarının basit cümle yapısı içerisinde eritildiği görülmektedir. Sadece basit cümle yapısı göz önünde bulundurularak yapılan tahlillerde, birleşik cümle yapısının söz dizimi açısından yanlış çözümlenmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı çalışmada da belirtildiği üzere zincirin halkaları tek tek göstererek ve birbirine bağlanarak çözümlenmeye dâhil edilmelidir.

3.5.4. Söz Dizimi Bakımından Yapılması Önerilen Basit Cümle Tahlilinin Analizi

Ama susmanın sebebi **bambaşka bir şeydi**. (Fİ/15).

1. Bambaşka bir şeydi: **yüklem**.
2. Susmanın sebebi: **özne**.
3. Ama: **cümle bağlacı**.

Uzun ve ince parmaklı ellerini önündeki kâğıtlar arasında **gezdiriyor...** (KMM/18).

1. Gezdiriyor: **yüklem**.
2. Uzun ve ince parmaklı ellerini: **nesne**.

3. Önündeki kâğıtlar arasında: **yer tümleci**.
Camın arkasından geceyi **inceliyorum**. (Y/89).

1. İnceliyorum: **yüklem**.
2. Camın arkasından: **yer tümleci**.
3. Geceyi: **nesne**.

Genel olarak basit yapılu cümleler, bünyesinde tek bir yargı taşıyan cümleler olarak kabul edilmektedir. Yukarıda incelenen cümleler tek bir yargı barındırmakta ve yüklemle etkileşim içinde olan özne ve tümleç gibi cümle unsurları tek bir yargıya bağlanmaktadır.

3.5.5. Söz Dizimi Bakımından Yapılması Önerilen Birleşik Cümle Tahlilinin Analizi

Hâlbuki muhakemede **mevcut olan** / vaka mahalline jandarma **yetiştigi** / esnada Şakir'in hâlâ elinde **bulunan** / tabanca, **küçük bir Browning'di**. (KY/98).

1. Küçük bir Browning'di: **yüklem (ana cümle)**.
  - 1.1. Muhakemede mevcut olan vaka mahalline jandarma yetiştigi esnada: **zaman tümleci (ana cümle)**.
  - 1.2. Şakir'in hâlâ elinde bulunan tabanca: **özne (ana cümle)**.
2. Mevcut ol- : **yüklem (yan cümle)**.
  - 2.1. Muhakemede: **yer tümleci**.
3. Yetiş-: **yüklem (yan cümle)**.
  - 3.1. Muhakemede mevcut olan vaka mahalline: **nesne (yan cümle)**.
  - 3.2. Jandarma: **özne (yan cümle)**.
4. Bulun- : **yüklem (yan cümle)**.
  - 4.1. Muhakemede mevcut olan vaka mahalline jandarma yetiştigi esnada: **zaman tümleci (yan cümle)**.
  - 4.2. Şakir'in elinde: **yer tümleci (yan cümle)**.
  - 4.3. Hâlâ: **zaman tümleci (yan cümle)**.

Serencebey yokuşundaki kocaman evlerini **elden çıkarıp** / Ahırkapı Feneri arkasına **düşen** çukur ve rutubetli fıkara mahallelerinden birine / **taşındıkları** gündün beri / sefalet büsbütün **yakalarına yapışmıştı**. (MH/37).

1. Yakalarına yapış-: **yüklem (ana cümle)**.
  1. 1. Sefalet: **özne (ana cümle)**.
    1. 2. Serencebey yokuşundaki kocaman evlerini elden çıkarıp Ahırkapı Feneri arkasına düşen çukur ve rutubetli fıkara mahallelerinden birine taşındıkları gündün beri: **sınırlandırma tümleci (ana cümle)**.
  1. 3. Büsbütün: **durum tümleci (ana cümle)**.
2. Elden çıkar-: **yüklem (yan cümle)**.
  2. 1. Serencebey yokuşundaki kocaman evlerini: **nesne (yan cümle)**.
3. Düş-: **yüklem (yan cümle)**.
  3. 1. Ahırkapı Feneri arkasına: **yer tümleci (yan cümle)**.
4. Taşın-: **yüklem (yan cümle)**.
  4. 1. Serencebey yokuşundaki kocaman evlerini elden çıkarıp: **zaman tümleci (yan cümle)**.
  4. 2. Ahırkapı Feneri arkasına düşen çukur ve rutubetli fıkara mahallelerinden birine: **yer tümleci (yan cümle)**.

Ara sıra bir yükü yerden **kaldırırken** /veya herhangi bir sebeple **fazla bir hareket yaparken** / kırılıvereceğinden **korkuyorum**. (Y/95).

1. Korkuyorum: **yüklem (ana cümle)**.
- 1.1. Ara sıra bir yükü yerden kaldırıırken veya herhangi bir sebeple fazla bir hareket yaparken: **zaman tümleci (ana cümle)**.
- 1.2. Kırılıvereceğinden: **sebeptümleci (ana cümle)**.
2. Kaldır- : **yüklem (yan cümle)**.
- 2.1. Ara sıra: **zaman tümleci (yan cümle)**.
- 2.2. Bir yükü: **nesne (yan cümle)**.
- 2.3. Yerden: **yer tümleci (yan cümle)**.
3. Fazla bir hareket yap-: **yüklem (yan cümle)**.
- 3.1. Herhangi bir sebeple: **sebeptümleci (yan cümle)**.

Haftalardan beri kendisinde *hiç olmazsa* ufak bir kıymet *farz* ederek *bütün ümitlerini bağladığı* hediye onu adeta *yakıyordu*. (MH/136).

1. Yak-: **yüklem (ana cümle)**.
- 1.1. Haftalardan beri kendisinde hiç olmazsa ufak bir kıymet farz ederek: **durum tümleci (ana cümle)**.
- 1.2. Bütün ümitlerini bağladığı hediye: **nesne (ana cümle)**.
- 1.3. Onu: **nesne (ana cümle)**.
- 1.4. Adeta: **benzerlik tümleci (ana cümle)**.
2. Hiç olma-: **yüklem (yan cümle)**.
3. Farz et-: **yüklem (yan cümle)**.
- 3.1. Ufak bir kıymet: **özne (yan cümle)**.
- 3.2. Haftalardan beri: **sınırlandırma tümleci (yan cümle)**.
- 3.3. Kendisinde: **yer tümleci (yan cümle)**.
- 3.4. Hiç olmazsa: **miktar tümleci (yan cümle)**.
3. Bütün ümitlerini bağla-: **yüklem (yan cümle)**.

Hastanede *olduğumu/ haber alınca/ oraya koştuğumu/ ve sabaha kadar dışarıda beklediğimi/ anlattım*. (KMM/132).

1. Anlattım: **yüklem (ana cümle)**.
- 1.1. Hastanede *olduğumu haber alınca, oraya koştuğumu ve sabaha kadar dışarıda beklediğimi*: **nesne (ana cümle)**.
2. Ol- : **yüklem (yan cümle)**.
- 2.1. Hastanede: **yer tümleci (yan cümle)**.
3. Haber al- : **yüklem (yan cümle)**.
- 3.1. Hastanede *olduğumu*: **nesne (yan cümle)**.
4. Koş- : **yüklem (yan cümle)**.
- 4.1. Hastanede *olduğumu haber alınca*: **zaman tümleci (yan cümle)**.
- 4.2. Oraya: **yer tümleci (yan cümle)**.
5. Bekle- : **yüklem (yan cümle)**.
- 5.1. Sabaha kadar: **sınırlandırma tümleci (yan cümle)**.
- 5.2. Dışarıda: **yer tümleci (yan cümle)**.

Henüz lambaların bile *yanmadığı* şu erken saatte / bir bodrum kapanıklığı *duyulan* sokaklara / karanlık başka türlü, yüreğe gam dolar gibi *çöküyor*. (MH/136).

1. Çök-: **yüklem (ana cümle)**.
- 1.1. Karanlık: **özne (ana cümle)**.
- 1.2. Henüz lambaların bile *yanmadığı* şu erken saatte: **zaman tümleci (ana cümle)**.
- 1.3. Bir bodrum kapanıklığı *duyulan* sokaklara: **yer tümleci (ana cümle)**.

- 1.4. Başka türlü, yüreğe gam dolar gibi: **benzerlik tümleci (ana cümle)**.
2. Yanma-: **yüklem (yan cümle)**.
- 2.1. Henüz: **zaman tümleci (yan cümle)**.
- 2.2. Lambaların bile: **katma tümleci (yan cümle)**.
3. Duyul-: **yüklem (yan cümle)**.
- 3.1. Bir bodrum kapanıklığı: **nesne (yan cümle)**.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1. Standart Türkiye Türkçesinde cümle unsurlarının belirlenmesinde ortaya çıkan en önemli problemlerden biri, birleşik yapıları cümlelerin basit yapıları cümlelerde olduğu gibi öge ayrımı yapılmasıdır. Çalışmada da belirtildiği üzere, bu problemin ortadan kalkması için birleşik yapıda mevcut olan yan cümlelerin ve bu cümlelere bağlanan öğelerin ayrı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.
2. Basit cümlede unsurlar doğrudan ana cümlede yüklemine bağlanırken; birleşik cümlede unsurlar, yan cümleyle bağlanarak; yan cümleler, özne ya da tümleç göreviyle ana cümleyle bağlanmaktadır. Gerek cümle unsurlarının tasnifi gerekse cümle unsurlarının ayrımı-bağlanması olsun ana cümlede olduğu gibi bu tasnifler ve ayrımlar yan cümle de göz önünde bulundurularak yapılmalıdır.
3. Cümle unsurları, araştırmacılar tarafından temel unsurlar ve zorunlu unsurlar olarak genelde iki başlık altında sınıflandırmaya tabi tutularak incelenmiştir. Yüklem cümlede temel unsur özne ve tümleçler ise yardımcı unsur olarak kabul edilmiştir. Bunlar sadece basit cümle yapısı dikkate alınarak mı sınıflandırma yapılmış yoksa birleşik cümle dikkate alınmış mı? İncelenen dilbilgisi ve söz dizimi kitaplarından yola çıkarak denilebilir ki genel olarak sadece basit cümle yapısı göz önünde bulundurulmuş ve birleşik cümle yapısındaki yan cümle unsurları, basit cümle yapısı içinde eritilerek cümlede özne ya da tümleç unsurları biçiminde gösterilmiştir.
4. Ana cümlede özne aktif yan cümlede özne pasif durumdadır. Hem yan cümlede hem de ana cümlede özne aynı ise, aynı özne cümlede hem aktif hem de pasif durumda olacaktır: “*Ayşe kitap okumadan uyumazdı.*” cümlesini ele aldığımız zaman, hem yan hem de ana cümlede özne (Ayşe) ortaktır. Burada söz konusu olan asıl eylem “*uyu-*” olduğu için “*Ayşe*” özne yan cümlede pasif ana cümlede ise, aktif durumdadır. Çünkü asıl yargıyı taşıyan ve üzerinde yüzey yapısal olarak özne unsurunu taşıyan eylem ana yüklemde ve cümle unsuru bakımından yan cümlede yüklem – madan gibi gerundium (zarf-fiil) ekiyle kaynaşmış ana yüklem durum/hâl tümleci oluşturmaktadır. “*Ayşe kitap okurken ben bulaşıklarını yıkıyordum.*” cümlesi incelendiği zaman, “*Ayşe kitap oku-ken*” ifadesinin ana cümlede zaman tümleci oluşturması bakımından etken bir vasıf kazandırdığı daha açık ve belirgindir. Bundan dolayı öge sınıflandırmasında özneler ana ve yan cümlelere ayrı ayrı bağlanıp işlev bakımından da ayrı ayrı

değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece öznenin semantik ve yapı farkının nasıl farklı bir etkiye sahip olduğu derin yapıda görülmektedir.

5. Tümleçler ana ve yan cümle arasında birer vasıta durumundadır. Yan cümleye bağlanan tümleçlerdir. Yan cümlelerin tümleci, yan cümleyi oluşturan yükleme bağlandıktan sonra ana cümleye bağlanan yeni bir tümleç oluşturabilmektedir. Başka bir deyişle, yan cümleler hem bir cümle özelliği gösterirken hem de kendinden sonra bağlandığı yapımlık çekimlik birimlerle ana cümleye tümleç olarak bağlanabilmektedirler. Yan cümleler mastar (isim-fiil), partisip (sıfat-fiil), gerundium (zarf-fiil) ekleri alarak genellikle ana cümleye tümleç vazifesiyle bağlanmaktadır. Özne ya da tümleç görevi yüklenen yan cümle kendi yargısından uzaklaşarak artık ana cümleye sebep, durum ve zaman gibi işlevlerle bağlanmaktadır. Söz konusu olan ana ve yan cümle çözümlenmelerinde tümleçler yan cümlelerin ana cümleye bağlanması bakımından önem teşkil etmektedir. Bundan dolayı çalışmada tahlil kısmında bahsi geçen pek çok dil bilgisi araştırmacısı tarafından cümle çözümlenmeleri tümleç kısmıyla başlatılıp basit cümle yapısına indirildiği için yan cümle unsurları tümleç yapısı içinde eritilmiştir. Fakat tümleçten öncesi çözümlenme için büyük bir önem taşımaktadır.
6. Derin yapı ilişkileri ifadenin kâğıt üzerinde ortaya çıkmadan önceki halidir. Bu durum, fonetik, morfolojik ve söz dizimi çözümlenmelerinde eksiltili yapıları ortaya koymak ve dilin sağlamasını yaparak sistematik bir biçimde yanlışlığı kontrol etmek için kullanılmaktadır. Bundan dolayı birleşik ve basit yapı cümlelerin birbirinden farklı yönlerini ortaya koymak için kullanılan önemli yöntemlerden biri: basit ve birleşik cümle unsurlarının göz önünde bulundurulması çözümlenme yapısıdır. Bu çalışmada özellikle basit yapı cümle içinde eritilerek çözümlenmeye dâhil edilen yan cümle unsurları, derin yapı ilişkileri göz önünde bulundurulması çözümlenmeye dâhil edilmiş ve tahlillerde ortaya çıkan ve anlaşılmasında güçlük yaratan bu tür problemlerin ortadan kalkması için dilde yüzey yapının yanında derin yapı ilişkilerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği önerilmiştir. Gerek dil ediniminde gerekse dil öğretiminde birleşik cümle yapısı oluşumuna katkı sağlayan şart durumu, fiilimsi durumları farklı olarak vasıflandırılmasının doğruluk ya da yanlışlığını kanıtlamak ve yargı durumunun anlaşılmasına katkı sağlamak için yan cümle ilişkileri temel alınarak derin yapı ilişkilerinin de yüzey yapı ilişkileri kadar önemli olduğu belirtilmiştir.
7. Birleşik cümle yapısı, basit cümle yapısından farklı olarak öğelerin ayrımı yapıldığı zaman araştırmacılar tarafından tartışma konusu olan fiilimsi içeren yapıların birleşik cümle altında değerlendirilmesi hususu da çözüme kavuşmuş olacaktır. Çünkü birleşik cümle yapısı bahsi altında değerlendirilen fiilimsi içeren fiiller, fiilimsi ekinden kaynaklı olarak yargı belirtmezler. Fiilimsi eklerinin eklendiği fiiller yargı taşımakta ve yan cümleyi oluşturmaktadır. Bundan dolayı

kendisinden önce gelen özne ya da tümleç gibi unsurlar eklenebilmektedir.

8. Genel olarak dil bilgisi ve söz dizimi kitaplarında, birleşik yapı cümle tahlillerinin basit cümle yapısı biçiminde tahlil edilip birleşik cümle unsurlarının basit cümle yapısı içerisinde eritildiği görülmektedir. Bu şekilde yapılan tahlillerde, birleşik cümle yapısının söz dizimi açısından yanlış çözümlenmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı çalışmada belirtildiği üzere zincirin halkaları tek tek gösterilip ve birbirine bağlanarak çözümlenmeye dâhil edilmelidir.

KAYNAKLAR

- BUĞRA, T. (2017). *Firavun İmanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BULAK, Ş. (2016). *Cümle Öğelerinin Tasnifi*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (38), 163-175.
- DAŞDEMİR, M. (2014). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*. Erzurum: Eser Basım Yayınları.
- EKER, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, M. (2019). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GENCAN, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2010). *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara: Kesit Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2015). *Dil Bilgisi ve Anlam Bilgisi Çözümlenmeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2017). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, L. (1998). *Türkçede Söz Dizimi –Cümle Tahlilleri-*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2015). *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAY, R. H. (2010). *Memleket Hikâyeleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZKAN, M. & SEVİNÇLİ V. (2017). *Türkiye Türkçesinde Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- SABAHATTİN, A. (2019). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SABAHATTİN, A. (2019). *Kürk Mantolu Madonna*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ULUTAŞ, İ. (2018). *Cümlede Özne ve Fail Konusuna Bir Bakış*. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1), 1-12.
- ÜSTÜNOVA, K. (2006). *Yüklem, Yalnız Özneyi mi İçinde Taşır?*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (11) , 241-250.